РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: **М. А. Дадашзаде** (редактор), **Г. М. Араслы, А. М. Демирчизаде, Дж. Г. Джафаров** (зам. редактора), **М. А. Ибрагимов, Ф. С. Казумзаде, А. В. Саламзаде, А. К. Алекперов** (ответственный секретарь), **М. А. Усейнов, М. Ш. Ширалиев.**

Адрес: г. Баку, Коммунистическая, 10. Редакция «Известий Академии наук Азербайджанской ССР серия литературы, языка и искусства)».

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1971, № 3—4
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1971, № 3—4

ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ

АБДУЛЛА ШАИГИН МОЛЛАНӘСРӘДДИНЧИЛӘРЛӘ ИДЕЈА-ЈАРАДЫЧЫЛЫГ ӘЛАГӘСИ

Мөһтәрәм вә унудулмаз әдибимиз Абдулла Шаигин доҳсан иллијини гејд едәркән онун һәјат вә јарадычылығынын чох конкрет бир чәһәти үзәриндә ајрыча дајанмаға еһтијач һисс едирик: «Шаиг вә молланәсрәддинчиләр» мәсәләси үзәриндә.

Бу мөвзунун ајдынлашдырылмасынын әһәмијјәти нәдәдир?

Әввәлән, ондадыр ки, бурада, һәр шејдән әввәл, һадисәләрә вә шәхсијјәтләрә гијмәт вермәјин ән дүзкүн јолу һаггында Ленин тә'лими әсас көтүрүлүр: «Марксизмин бүтүн руһу, онун бүтүн системи тәләб едир ки, һәр бир мүддәа кәрәк јалныз (α) тарихән; (β) јалныз башгалары илә әлагәдар олараг; ( ) јалныз тарихин конкрет тәчрүбәси илә әлагәдар олараг тәһлил едилсин»[1].

Бу о демәкдир ки, Абдулла Шаигин бир јазычы, педагог вә хадим кими әлли илдән артыг давам етмиш зәнкин фәалијјәтини тарихи инкишафда алмаг вә «тарихин конкрет тәчрүбәси» илә әлагәдар изаһ етмәк нә гәдәр вачиб шәртдирсә, онун өз мүһити илә, дөврүнүн әдәби-мәдәни һәрәкаты илә гаршылыглы мүнасибәтләрини ајдынлашдырмаг да бир о гәдәр вачибдир.

Икинчиси, һәмин мөвзунун әһәмијјәти ондадыр ки, биздә Шаигин XX әср Азәрбајчан әдәби һәјатында вә мәфкурәви мүбаризәләриндә мөвгеји, бу дөврүн башлыча әдәби чәрәјанлары олан «Молла Нәсрәддин» вә «Фүјузат»а онун мүнасибәти һаггында һәлә дә бир фикир ајдынлығы јаранмамышдыр. Әксинә, бу мәсәләдә бә'зи мүәллифләрин нөгтеји-нәзәри бир-бириндән чидди сурәтдә фәргләнир[2] вә бу фикир ајрылығы Шаигин үмуми гијмәтини вермәкдә дә, сөз јох, мүәјјән чәтинлик төрәдир.

Нә үчүн?

Онун үчүн ки, XX әср әдәбијјатымызы нәинки «Молла Нәсрәддин»-сиз, һабелә «Фүјузат»сыз да тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир; Шаиг кими бир сәнәткарын бу ики әдәби-ичтимаи чәбһәјә мүнасибәтини ај-

---

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 35-чи чилд, сәһ. 232.

[2] М. Ибраһимов. А. Шаигин «Сечилмиш әсәрләри»нә (Бакы, 1936) мүгәддимә, сәһ. 10; Ә. Султанлы. Абдулла Шаиг, «Әдәбијјат мәчмуәси», V чилд, Бакы, 1949, сәһ. 24; Әзиз Мирәһмәдов. Абдулла Шаиг, Бакы, 1956, сәһ. 19—21; Ј. Исмајылов. Абдулла Шаигин һәјат вә бәдии јарадычылығы, Бакы, 1962; М. Ариф. Шаиг мүәллим, «Азәрбајчан», 1971, № 2.

дынлашдырмадан онун һаггында һәртәрәфли, дүзкүн елми нәтичәләрә кәлмәк дә агласыған шеј дејилдир.

Мөвзунун изаһына кечмәздән әввәл демәлијик ки, билаваситә 1905-чи ил ингилабынын вә болшевизм идејаларынын тә'сири алтында, чохәсрлик милли мә'нәви сәрвәтимиз әсасында мејдана чыхан «Молла Нәсрәддин» тәкчә әдәби, мәдәни һадисә кими галмајыб, Азәрбајчан азадлыг һәрәкаты тарихи илә, әсримизин әввәлиндәки ичтимаи, сијаси, естетик вә етик фикирлә, синфи вә мәфкурәви чарпышмаларла мөһкәм бағлы олан, һәмин мүрәккәб тарихи дөврүн бир чох сәчијјәви хүсусијјәтләрини рефлектор кими әкс етдирән бир һадисәдир.

«Молла Нәсрәддин» сәһифәләриндә өз үрәк сөзләрини, өз арзу вә еһтијачларыны, өз ничат јолуну көрән халг ону шәфгәтлә бағрына басмыш вә чох кечмәдән бу мәһәббәт вә рәғбәт сајәсиндә «молланәсрәддинчиләр» адлы бөјүк бир һәрәкат әмәлә кәлмишди. Елә бир һәрәкат ки, ораја Мәммәдгулузадә вә Сабир, Һагвердијев вә Нәзми, Не'манзадә вә Гәмкүсар, Мө'чүз вә Ордубади кими мәшһур јазычыларла јанашы, јүзләрчә дикәр гәләм әһли, мүвәккил вә мүхбирләр, рәссам вә мүрәттибләр, ингилабчы вә ичтимаи хадимләр, нашир вә китабфүрушлар, нәһајәт, минләрчә садә, сырави охучулар, гоча Молла әминин достлары, һәмфикирләри, көмәкчи вә һимајәчиләри дахил олмушду.

Артыг 1908-чи илин әввәлиндә, Чәлил Мәммәдгулузадәнин өлдүрүлдүјү барәдә шајиә јајылдығы заман чап етдији бир мәгаләсиндә «Иршад» гәзети Азәрбајчан мәтбуатына вә демәли, бизим ана дилимизә јени бир сөз, јени бир анлајыш да кәтирмишди: молланәсрәддинчилик.

Гәзет јазырды ки, бу күн «Молла әмини өлдүрмәк мүмкүн олса да, молланәсрәддинчилији өлдүрмәк мүмкүн олмаз»[3].

Бәс бу сөзүн мә'насы нә иди?

Молланәсрәддинчилик илк нөвбәдә чаризмә вә јерли истисмарчылара гаршы чеврилмиш ингилаби-демократизм идеолокијасы демәкдир; сосиализм уғрунда мүбаризәләрдән илһам вә гүввәт алан, өз сијаси дүнјакөрүшү е'тибарилә зәһмәткеш кәндли күтләләринә вә шәһәр әснафына даһа чох бағлы олса да, фәһлә һәрәкатына да дәрин рәғбәт бәсләјән ичтимаи-әдәби фикир чәрәјаны демәкди.

Молланәсрәддинчилик әдәбијјатда реализм вә сатира, дилдә хәлгилик вә тәмизлик, мәтбуатда демократизм вә мүбаризә, динә мүнасибәтдә атеизм вә дүнјәвилик, милли мәсәләдә халглар достлуғу јолуну тутмаг демәкди...

Азәрбајчанын, Јахын вә Орта Шәргин тәрәггипәрвәр адамлары молланәсрәддинчиләрә бу мәзијјәтләринә көрә еһтирам бәсләјирдиләр.

Абдулла Шаиги дә «Молла Нәсрәддин» чәрәјанына бағлајан ејни мүлаһизә иди. «Хатирәләрим» китабында әдиб «Молла Нәсрәддин»ә еһтирамыны өзүнәмәхсус бир сәмимијјәтлә ифадә едәрәк јазырды ки, «биринчи күндән башлајараг, јүзләрчә азәрбајчанлылардан бири тәк мән дә бу мәчмуәнин охучусу олдум»[4]. «Молла Нәсрәддин»ин «...һәр нөмрәсини охудугда гәлбим бөјүк ифтихар һисси илә дөјүнүр вә она [...] бир хиласкар кими бахырдым»[5]. Бир аз ашағыда: «Мәтбуатымыз тарихиндә чох мүһүм јер тутан, ичтимаи-сијаси һәјатымызын вә әдәбијјатымызын инкишафында мисилсиз бир рол ојнајан бу мәчмуәнин илк нөмрәсиндән алдығым тә'сири һеч бир гәзет вә журналдан алмамышам...»[6].

---

3 «Иршад», 21 феврал 1908-чи ил.
4 Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, Бакы, 1961, сәһ. 142.
5 Јенә орада.
6 Јенә орада, сәһ. 141.

Доғрудан да, «Молла Нәсрәддин» мәтбуат вә әдәбијјата мүнасибәтин елә фәал вә һәссас дөврүндә мејдана чыхмышды ки, она гаршы лагејд вә биканә галмаг гејри-мүмкүн иди. Одур ки, һәрә өз севинч, јахуд дилхорлуғуну, достлуг, јахуд дүшмәнчилијини бир чүр бүрузә верирди.

Тәбиәти е'тибарилә чох фәал вә һәссас бир адам олан Шаигин молланәсрәддинчиләрә мүнасибәти орижинал бир сәнәткар вә хадимин мүнасибәти иди вә бу мүнасибәтин өзүнәмәхсус идеја-јарадычылыг хүсусијјәтләри варды.

XX әсрин илк ики онииллијиндә Азәрбајчан бәдии вә ичтимаи фикриндә, ингилаби сосиал-демократ идеолокијасындан савајы, ики башлыча истигамәт варды[7]. Лакин һәмин ики истигамәт—молланәсрәддинчилик вә фүјузатчылыг һаггында данышмаг һеч дә онлардан кәнарда әдәби һадисә, јахуд әдәби шәхсијјәт пәсәнд етмәмәк демәк дејил. Белә бир схематик бөлкү бизим әдәбијјат вә ичтимаи фикримизин үмуми мәнзәрәсини тәһриф едәр, ону мәһдуд чәрчивәјә салар, дахили мүрәккәблик, рәнкарәнклик вә чаларлардан мәһрум едәрди. Нәчәф бәј Вәзиров вә Нәриман Нәримановун, Сүлејман Сани вә Аббас Сәһһәтин «Молла Нәсрәддин» вә «Фүјузат» харичиндә јаранмыш классик ирсини биз әдәбијјатымызын рәнкарәнклијини вә зәнкинлијини көстәрән бир нүмунә һесаб етмәлијик вә һесаб едирик.

Бу һәлә мәсәләнин бир тәрәфидир.

Мәсәләнин икинчи, даһа мүһүм тәрәфи будур ки, ады чәкилән классикләрин һамысы молланәсрәддинчиләрә бу вә ја башга дәрәчәдә бағлыдыр: ја идејача, ја тематика е'тибарилә, ја бәдии метод чәһәтиндән, ја да бәдии форма мәсәләләриндә...

Абдулла Шаиг дә беләдир. Өзү дә бир чох гәләм достларындан фәргли олараг, онунла «Молла Нәсрәддин» арасындакы гаршылыглы әлагәләри даһа чох вә даһа мөһкәмдир.

Хатиратында Шаиг јазыр ки, «Азәрбајчанда «Молла Нәсрәддин» кирмәјән ев аз олдуғу кими, ону охумајан адам да аз иди. Һеч бир гәзет вә мәчмуә өзүнү бүтүн Шәрг аләминдә бу гәдәр севдирә билмәмишдир. Бу бөјүк севкини доғуран, әсасән, Азәрбајчанын ики бөјүк әдәби симасы—Мирзә Чәлил вә Сабир олмушдур»[8].

Әввәлчә Шаигин Сабирлә мүнасибәтләри һаггында.

Шамахы вә Бакыда дәфәләрлә көрүшүб әдәби сөһбәтләр етмәк јолу илә бу ики дост «үмуми дил» тапыб бир нечә ил чох мөһкәм гаршылыглы әлагә сахламышды. Онларын достлуг даирәсинә чох вахт Һади[9] вә Сәһһәтин[10] дә дахил олмасы Азәрбајчан әдәбијјаты үчүн чох сәмәрәли, фајдалы олмушду. Јазычы Сејид Һүсејн наһаг јазмырды ки, «Мәһәммәд Һади өзүнүн курултулу, тәмтәраглы, Сабир һәзл вә мәзһәкәви ше'рләри илә әски әдәбијјаты әсасындан јыхыб, јени бир әдәбијјат» јаратмышлар. Бу «јени әдәбијјатын тәмәл дашыны гојанлардан бириси Абдулла Шаигдир»[11].

Достлардан һәрәси о биринә бир шеј верир, бир чәһәтдән көмәк едирди: ингилабчы сатирик Сабир һәм зәнкин һәјат тәчрүбәси, кениш дүнјакөрүшү, мүбариз шаир тәбиәти, һәм бәдии сөз устасы олмасы, һәм дә өз сәмими достлуг дујғулары илә Сәһһәт, Һади вә Шаиг үчүн нүмунә иди.

Абдулла Шаиг јазыр ки, «Сабир Сәһһәтлә бәрабәр тез-тез Бакыја кәлирдиләр. Бә'зән онлар күнләрлә Бакыда галыр, ахшамлар чох за-

---

7 Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи (үч чилддә), 2-чи чилд, Бакы, 1960, сәһ. 513—560.
8 Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, сәһ. 153.
9 Әзиз Мирәһмәдов. Мәһәммәд Һади, Бакы, 1961.
10 Камал Талыбзадә. Аббас Сәһһәт, Бакы, 1955.
11 «Азәрбајчан» журналы, Бакы, 1971, № 2.

ман бизә кәлирдиләр. О күн мәним үчүн бөјүк бајрам олурду. Бу ики дост шаирин сәмими сөһбәтләри мәни о гәдәр мәшғул едирди ки, онлар кетдикдән сонра белә јатағымда һәмин ширин дәгигәләри, саатлары хатырлајырдым, һәјәчанымдан көзләримә саатларла јуху кәлмирди»[12].

Башга бир јердә Шаиг бөјүк достуну тәдгиг вә тәблиғ етмәк саһәсиндәки ишиндән сөһбәт ачыр: «Мән һәлә 1912-чи илдә «Күлзар» дәрслијимдә «Молла Нәсрәддин»ин нәшри илә бағлы олараг Сабирин јарадычылығында әмәлә кәлән бөјүк дөнүшү белә хүласә етмишдим: «Һәмин бу вахтларда иди ки, мөһтәрәм «Молла Нәсрәддин» мәчмуәси нәшрә башлады. Сабирин һәлә ушагкән донмуш вә чәрәјана бир јол тапа билмәјән тәб'и-сәлиминә «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин үслуб вә мәсләки чох уjду; шаирин һиссијјати-гәлбијјәсини ојатмаға, тәб'и шаиранәсини дадлы-дадлы охшамаға вә әһвали-руһијјәсиндә фөвгәл'адәликләр [...] төрәтмәјә башлады»[13].

«Молла Нәсрәддин» журналынын Сабирдә јаратдығы «фөвгәл'адәликләр»ин чох кечмәдән бүтүн Јахын вә Орта Шәрг ше'риндә јени бир ше'р мәктәби вүчуда кәтирдији бизә јахшы мә'лумдур. Һәмин мәктәбә гошулан, сабиранә ше'рләр јазмаға чалышан вә јазан сәнәткарлардан бири Шаиг иди ки, онун бу чәһәтдән ән сәчијјәви әсәри олан «Хан вә деһган» Азәрбајчан сатирик поезијасынын көзәл бир нүмунәсидир. Бу ше'р билаваситә Сабирин «Әкинчи» ше'ринә бәнзәтмә шәклиндә јазылмышды[14].

Шаиг һәјатда да, әдәбијјатда да мисилсиз дәрәчәдә сәмими иди; сөзү илә ишиндә тәфавүт көрүлмәјән бир адам олдуғу үчүн Сабирә еһтирамыны онун өлүмүндән сонра да зәррәчә әксилтмәјиб, каһ «Һопһопнамә» мүәллифи һаггында ше'р, каһ мәгалә-очерк, каһ хатирә јазыр, каһ да елми мә'рузә вә мүһазирәләр охујурду. Сабирин вәфатынын илдөнүмү мүнасибәти илә ән тә'сирли матәм ше'рләриндән бирини Шаиг јазмышды:

Сабирим, јох, сән өлмәдин, дирисән!
Сөнмәз улдуз кими, күнәш кимисән.
Сәни мүтләг чаһанда вар санырам,
Бизим илә сәни јашар санырам[15].

Сабирлә Шаиг һәлә 1905-чи илдән көрүшүб достлашдығы һалда, Мирзә Чәлиллә бир нечә ил анчаг гаибанә, мәтбуат вә әдәбијјат васитәсилә үнсијјәт сахламышды. Буна бахмајараг, «Молла Нәсрәддин» редактору вә «Өлүләр» мүәллифи дә Шаиг үчүн ән бөјүк сөз усталарындан бири иди. Буну о өзү белә нағыл едир: «Биз һәјатда бә'зән дәниз кими әнкин, фәза кими кениш тәбиәтли, мөһкәм ирадәли, дәрин дүшүнчәли вә исте'дадлы бөјүк инсанлара тәсадүф едирик. «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин редактору Чәлил Мәммәдгулузадәни дә мән мәһз бөјүк, гүдрәтли бир инсан кими танымышдым. Һәлә кәнч икән о мәндә үлви һиссләр, јени фикирләр ојатмышды»[16].

Шаигин өз мәһәббәти һаггында бу е'тирафы белә бир мәсәлә ортаја атыр: ахы «Молла Нәсрәддин» вә онун редакторуну дујуб баша дүшмәк, бәјәнмәк, сәсинә сәс вермәк үчүн тәкчә Мирзә Чәлиллә фикрән бу вә ја башга дәрәчәдә јахын олмаг, һәтта онунла бир идеја сәнкәриндә дајанмаг кифајәт дејилдир. Бунун үчүн бәдии метод, естетик зөвг, үслуб

[12] Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, сәһ. 150.
[13] Јенә орада, сәһ. 149.
[14] Әтрафлы бах: Әзиз Мирәһмәдов. Абдулла Шаиг, Бакы, 1956; М. Ариф. Көстәрилән мәгаләси; Ј. Исмајылов. Көстәрилән әсәри.
[15] Мүасирләри Сабир һаггында, Бакы, 1962, сәһ. 276.
[16] Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, сәһ. 142.

вә дил чәһәтиндән молланәсрәддинчиләрлә мүштәрәк кејфијјәтләрә малик олмаг да лазым иди.

Бах, Шаиглә молланәсрәддинчиләр арасындакы фәргләндиричи хүсусијјәтләрин чоху бу сонунчу мәсәләләрдә мејдана чыхырды. Мисал үчүн, Шаиг өзү, сатира мәсәләсиндән данышаркән бојнуна алырды ки, мән лирика саһәсиндә гәләм ишләдәндә чәтинлик чәкмәдијим һалда, сатирик әсәр јазанда гәләмим бир гәдәр бәркә дүшүр. Әдиб ону да гејд едир ки, «сатирик ше'р, ја фелјетон јазмаға исте'дадым олмадығына бахмајараг, «Молла Нәсрәддин»ә «Кечәл» вә башга имзаларла үч-дөрд кичик фелјетон јазыб көндәрмишдим»[17].

Шаиг өзү сатира саһәсиндә фәалијјәтини садәчә Мирзә Чәлилә бәсләдији һөрмәтлә изаһ етмәјә чалышыр. Лакин әсил һәгигәтдә бу, бир сәнәткарын башга бир сәнәткара һөрмәти кими сырф психоложи амилдән даһа артыг молланәсрәддинчи, реалист сатиранын тә'сири нәтичәси иди. Һәм дә бу тә'сир о гәдәр гүввәтли иди ки, јарадычылыға фарсча лирик гәзәлләрлә башлајан вә 1905—1907-чи илләрдә артыг Азәрбајчан романтик поезијасынын Һади вә Сәһһәтдән сонра ән көркәмли нүмајәндәси олан Шаиги дә реализм јолуна чәкмишди; даһа доғрусу, мәһз «Молла Нәсрәддин»ин нәзәри вә әдәби јарадычылыг чәһәтиндән әсасландырдығы јени реалист әдәбијјатын тә'сири Шаиги, романтизмдән үзүлүшмәмәк шәрти илә, «Мәктуб јетишмәди», «Әсримизин гәһрәманлары», «Түлкү һәччә кедир», «Тыг-тыг ханым» кими реалист әсәрләр јазмаға тәшвиг етмишди.

Мирзә Чәлилин 1903-чү илдә јаздығы мәшһур «Почт гутусу»ндан сонра 1908-чи илдә «Мәктуб јетишмәди» һекајәсини јазмагла Шаиг, елә бил, бөјүк әдибин реалист јолуну бәјәндијини ишдә билдирмиш вә онун сөзүнә гүввәт вериб демишди ки, бу көһнә дүнја нәинки гурбан вә новрузәлиләри итаәткар рәијјәт етмишдир, почт анлајышындан мәһрум олмаг үстүндә һәбсханаја апарыб чыхарыр, бу бәдбәхтләри һәтта дәрин нефт гујуларында боғуб мәһв едир.

Белә әдәби паралел вә мүгајисәләр һаггында кениш тәһлили бир башга вахта гојуб, һәләлик, ону демәк лазымдыр ки, XX әср Азәрбајчан романтикләриндән һеч кәс, нә Һади, нә Сәһһәт, нә дә Чавид реализмә Шаиг гәдәр јахын дејилди. Бу бахымдан анчаг кәнч Чаббарлы өз мүәллими Шаигә чох охшајырды[18].

Романтик Шаигин ејни заманда бир тәнгиди реалист олдуғуна даир фикри әсасландырмаг үчүн профессор Мәммәд Чәфәрин бу ики метод арасындакы фәргләндиричи вә мүштәрәк хүсусијјәтләр һаггында мүлаһизәләрини, хүсусилә онун белә бир фикрини јада салаг ки, үмумијјәтлә, Азәрбајчан әдәбијјатындакы «мүтәрәгги романтизм бир јарадычылыг методу вә бир әдәби чәрәјан кими реализмдән фәргләнсә дә, реализмә гаршы дурмурду, әксинә, она рәғбәт бәсләјир, ондан мүсбәт мә'нада тә'сирләнирди [...]. XX әср Азәрбајчан романтизми илә Азәрбајчан реализми арасында учурум, Чин сәдди олмамышды»[19].

Белә бир «Чин сәдди»нин јохлуғуна инанмаг үчүн Мирзә Чәлиллә Шаигин ики әсәрини мүгајисә етмәк тамамилә кифајәтдир.

1908-чи илдә Шаиг Васнетсовун мәшһур лөвһәсиндән илһам алыб јаздығы «Нишанлы гыз» ше'рини чап етдирмишди. Бурада «сәрвәтә сатылан» нишанлы бир гызын өз кәләчәк ағыр күнләрини тәсәввүрүнә кәтириб ағладығы тәсвир олунмушдур:

[17] Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, сәһ. 143.
[18] М. Ариф. Ч. Чаббарлынын јарадычылыг јолу, Бакы, 1955.
[19] М. Чәфәр. Азәрбајчан әдәбијјатында романтизм, Бакы, 1961, сәһ. 24, 31.

Мүзлим кечәдә нишанлы бир гыз
Бир һүзнү әләм ичиндә јалгыз,
...Бармагда нишан үзүклә иштә—
Ојнар, едәр аһ ол фәриштә,
Фәрјадла гәмли-гәмли ағлар,
Һәп наләси каннаты дағлар.

«Молла Нәсрәддин»ин 1910-чу ил 2-чи нөмрәсиндә Шаигин әсәринә чаваб олараг Мирзә Чәлилин ејни сәрлөвһәли бир фелјетону чыхыр. Фелјетонун әввәлиндә Шаиг ше'ринин башланғычыны ејни илә ситат кәтирән Мирзә Чәлил кәнч гәләм јолдашынын әсәрини өзүнәмәхсус бир үслубда изаһ едиб гијмәтләндирир вә јазырды: «Нишанлы гыз ағлаја-ағлаја дејир ки, еј мәним гара бәхтим, нә оларды ки, мән анадан олајдым Фирәнкистан шәһәрләринин бириндә, атамын ады олајды Фридрих, анамын ады олајды Августина, мәним адым олајды Марија? Нә оларды ки, дүнјаны ишыгландыран күнүн үзүнә һәрдән бир бахмыш олајдым вә ата-анам мәни гоча кишијә вермәк истәјәндә бир сөз данышмаға ихтијарым олајды? Еј мәним гара бәхтим, нә оларды ки, милјонларча јазылан китаблардан икичәчијини охумуш олајдым вә биләјдим ки, дүнјаја нәдән өтрү кәлмишик»[20].

Буну садәчә лирик бир ше'рин мәзмунунун сатирик нәср дили илә нағыл едилмәси сајмаг садәлөвһлүк оларды. Хејр, белә дејил.

«Молла Нәсрәддин»ин чавабы әдәбијјат аләминдә орижинал бир сәсләшмә иди, реалист Мирзә Чәлилә романтик Шаиг арасында идеја-мөвзу јахынлығынын кичик, лакин олдугча мә'налы бир тәзаһүрү иди. Бөјүк әдиб максимум јығчамлыгла јаздығы фелјетон-мәгаләсиндә Шаигин өз ше'риндә тохундуғу мәсәләни бир гәдәр кениш планда гојмуш олса да, «Нишанлы гыз» әсәрини бәјәндијини вә онун мүәллифини бу мәсәләдә өзүнү һәмфикир һесаб етдијини билдирмишди.

Беләликлә, тәкчә Сабир вә Мирзә Чәлиллә әлагә тимсалында молланәсрәддинчилијин Шаиг үчүн нә демәк олдуғу барәдә мүәјјән тәсәввүр әлдә едирик. Бунун нәтичәләрини бир-ики кәлмә илә хүласә едиб дејә биләрик ки, Абдулла Шаиг ичтимаи көрүшләри е'тибарилә маарифчи сәнәткар олуб ингилаби-демократија сәвијјәсинә јүксәлмәси дә, бир сыра идеја, мөвзу вә сәнәткарлыг мәсәләсиндә «Молла Нәсрәддин»лә бирләшир, чијин-чијинә кедирди. Истәр Шаигин реализмә, Ахундов ән'әнәләринә, демократик ичтимаи гүввәләрә кетдикчә даһа мөһкәм бағланмасына, мүбариз вә никбин руһда әсәрләр јазмасына, дөврүн чидди проблемләрини дәрк вә һәлл етмәсинә, истәрсә дә онун либерал-буржуа көрүшләриндән, фүјузатчыларын мүчәррәд романтизми, фәрдијјәтчилији вә с. идеја-естетик вә психоложи тә'сирләриндән узаглашмасына, бир чох башга амилләрлә јанашы, молланәсрәддинчиләрин дә бөјүк көмәји дәјмишди.

Нәһајәт, бу сон мүддәа һаггында, Шаигин «Фүјузат»а мүнасибәти һаггында бир нечә сөз.

Шаигин XX әср әдәбијјатындакы реалист вә демократик мејлләрлә, «Молла Нәсрәддин» вә молланәрсәддинчиликлә сых гаршылыглы мүнасибәти бизә ону бүсбүтүн «Фүјузат» вә фүјузатчылыг дејилән ичтимаи-әдәби чәрәјандан тәчрид етмәјә, даһа доғрусу, онун бу икинчи чәрәјана бүсбүтүн биканә вә јад олдуғуну сөјләмәјә һагг верирми?

Хејр, вермир.

---

[20] Ч. Мәммәдгулузадә. Әсәрләри (үч чилддә), 2-чи чилд, Бакы, 1967, сәһ. 443.

Нә үчүн?

Онун үчүн ки, бир аз бундан әввәл Шаигин дүнјакөрүшү вә јарадычылығы илә молланәсрәддинчилик арасында үмуми, мүштәрәк чәһәтләрлә бәрабәр, фәргләнәдиричи хүсусијјәтләр, спесифик өзүнәмәхсуслуг олдуғуну көрдүјүмүз кими, буна бәнзәр вәзијјәти әдибин фүјузатчылыға мүнасибәтиндә дә мүшаһидә едирик.

Абдулла Шаиглә «Фүјузат» арасында фәргләндиричи чәһәтләр вармы? Вардыр. Һансылардыр? Әсас е'тибарилә Шаигин јухарыда көстәрилән демократик көрүшләри, реализмә мәнсубијјәти, доғма әдәби ирс вә фолклорла сых мүнасибәти, милли вә ичтимаи тәрәгги һаггында идеаллары, садә вә ширин бәдии дили, сабиранә ше'рләри вә с. бу кими мәзијјәтләри.

Бәс «Фүјузат»ла мүштәрәк чәһәтләр, даһа доғрусу, буржуа идеолокијасы, мүчәррәд романтизм, һәтта пессимизм тә'сирләри нечә, бунлара да Шаигдә раст кәлирикми?

Бәли, кәлирик.

Шаир Шаигин иртича дөврүндә јаздығы бир сыра лирик ше'рләр, хүсусилә 17 октјабр манифестинин јалана чыхмасы вә чар думасынын бағланмасы мүнасибәти илә гәләмә алынмыш «Нијә учду?», «Бир улдуз», «Идеал вә инсанлыг», «Бир гуш» кими мүчәррәд романтик әсәрләр буна сүбут ола биләр.

Сөз јох ки, Шаиги «Фүјузат» вә фүјузатчылыгдан ајыран чәһәтләр бирләшдирән чәһәтләрдән хејли артыг, күчлүдүр; амма һәр һалда бунларын һәр икиси вардыр, һәр икиси һәгигәтдир.

Шаигин хошбәхтлији бир дә бу иди ки, она фүјузатчылығын даһа чох фәлсәфи-естетик принсипләри, Әли бәј Һүсејнзадәнин субјектив идеализми вә мүчәррәд романтизм нәзәријјәси тә'сир етмиш, сијаси чәбһәси исә ону өзүнә тәрәф чәкә билмәмишди.

Бу фикри бир аз да инкишаф етдириб демәк олар ки, хүсусилә 1907-чи илдә «Молла Нәсрәддин»лә «Фүјузат» вә «Тәзә һәјат» арасында гызышан мүбаризә ејни заманда Сабир, Шаиг, Сәһһәт кими сәнәткарлар уғрунда мүбаризә иди. Сабирин «Фүјузат»да ики ше'р вә бир тәрчүмә, Шаигинсә чәмиси бирчә әсәр нәшр етдирәндән[21] сонра бу журналдан үз чевирмәси чох әламәтдар бир фәгәрә иди. Сабир аз сонра «Тәзә һәјат»ла да әлагәсини үзмүшдү. Лакин Шаигин јарадычылыг зиддијјәтләри вә тәрәддүдләри башга шәкилдә сонралар да давам едирди. Мәһз буна көрә Мирзә Ибраһимовун бу фикри илә шәрик олмаг лазымдыр ки, «XX әсрин әввәлиндә Шаиг бир тәрәфдән «Фүјузат»ын бә'зи тә'сиринә гапылырса да, дикәр тәрәфдән демократик, бәшәри идејалар ону «Молла Нәсрәддин» чәрәјанына чәкир. О, бу ики бир-биринә тамамилә зидд чәрәјан арасында тәзадлы вә һәјәчанлы һаллар кечирир»[22].

Он илдән артыг давам едән бу «тәзадлы вә һәјәчанлы һалларын» инкишаф истигамәти елә иди ки, «гәмәфзә» вә «мүзлим кечәләр»дә, чәмијјәти дәрин фачиә, дәһшәтли иртича бүрүдүјү заманларда да никбинлик, мүбаризә һәвәси вә гәләбә үмиди Шаиги бүсбүтүн тәрк етмәмишди; мә'нәви аләминдә үстүнлүк тәшкил едән мүсбәт вә ишыглы кејфијјәтләри ону ирәли апармыш, социализмин гәләбә чалдығы күнә үзүағ, алныачыг кәтириб чыхармышды[23].

---

[21] Мирзә Абдулла Талыбзадә. Бир гуш, «Фүјузат», 3 март 1907-чи ил, № 11.

[22] М. Ибраһимов. Көстәрилән әсәри, сәһ. X.

[23] Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи (үч чилддә), 3-чү чилд, Бакы, 1956.

Азиз Мирахмедов

Об идейно-творческих связях Абдуллы Шаика с молланасреддиновцами

РЕЗЮМЕ

Важное значение для определения подлинного места и роли Абдуллы Шаика (1881—1960) в истории азербайджанской литературы имеет освещение вопросов его идейно-творческих взаимосвязей с известным сатирическим журналом революционной демократии Азербайджана начала XX в. «Молла Насреддином» (1906—1931). Ряд историко-литературных фактов, особенно воспоминания самого Шаика и его произведения, написанные непосредственно под влиянием «Молла Насреддина», свидетельствуют о значительном положительном воздействии сатирического направления на Шаика, на его идейно-творческий рост вообще, на развитие реалистических, сатирических начал в его творчестве, в частности.

В статье приводятся интересные высказывания Шаика о журнале «Молла Насреддин», Джалиле Мамедкулизаде и М. А. Сабире, а также факты, раскрывающие тот большой интерес, который был проявлен молланасреддиновцами к нему, как к писателю, основным направлением своей литературной и общественной деятельности служившему делу прогресса и демократии.

Коротко анализируя и некоторые исторически обусловленные противоречия Шаика в начале нашего столетия, особенно его отношение к реакционному журналу «Фиюзат» (1906—1907), автор подчеркивает светлые, доминирующие черты его творчества, приведшие писателя сразу же после установления Советской власти в Азербайджане в ряды строителей новой жизни и социалистической национальной культуры.

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1971, № 3—4

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1971, № 3—4

М. ЈАРӘҺМӘДОВ

ЈЕТИМ ӘМИНИН АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНДӘ ШЕ'РЛӘРИ

Мәнә јашамағы халгым, јаратмағы исә Јетим Әмин өјрәтди!
Стал Сүлејман

Азәрбајчан—Дағыстан әдәби әлагәләринин инкишафы тарихиндә мүһүм јер тутан Јетим Әмин[1] XIX әср ләзки әдәбијјатынын көркәмли сәнәткарларындан биридир. Онун ләзки дилиндә јаздығы ше'рләри 1927-чи илдән нәшр олунмаға башланмышдыр. Һәмин илдә Москвада охујан ләзки тәләбәләринин тәртиб етдикләри «Ләзки шаирләринин ше'рләри» адлы китаба Јетим Әминин «Бүлбүл» гошмасы да салынмышдыр. Сонралар Һ. Һачыбәјов, С. Шыхәлијев, Н. Әһмәдов, Р. Һејдәров, М. Һачыјев вә Ә. Ағајевин топладыглары Јетим Әминин ләзки дилиндәки ше'рләри 1931, 1940, 1947, 1954 вә 1960-чы илләрдә китаб шәклиндә чап олунмушдур. Бунлардан нисбәтән мүкәммәли сонунчу нәшрдир. Ә. Ағајевин тәртиб етдији һәмин китабда шаирин доxсан бир ше'ри топланмышдыр.

XIX әсрдә Дағыстан мәдрәсәләриндә Азәрбајчан дили илә јанашы, әрәб вә фарс дилләри дә кечилирди. Буна көрә дә Јетим Әминин ләзкичә јаздығы ше'рләрин дилиндә Азәрбајчан, әрәб вә фарс сөзләри әксәријјәт тәшкил едир. Јетим Әминин јухарыда адларыны чәкдијимиз тәртибчиләри исә бу дилләри билмәдикләри үчүн бир чох сөзләрин изаһында мүәјјән долашыглыға јол вермишләр. Тәкчә буну көстәрмәк кифајәтдир ки, Ә. Ағајевин тәртиб етдији китабда бир ше'р ајры-ајры әсәр кими бир нечә вариантда чап олунмушдур[2]. Бу чүр нөгсанлара башга тәртибләрдә дә раст кәлирик.

Јетим Әминин ләзки дилиндәки ше'рләринин нәшри илә әлагәдар олараг Дағыстан вә Москва мәтбуатында тәнгиди мәгаләләри дә чыхмышды. Р. Фатујевин 1937-чи илдә «30 күн» адлы журналда дәрч етдирдији мәгаләдә Јетим Әминин Шәрг әдәбијјаты илә бағлы бир сәнәткар олдуғу көстәрилир. Мәгаләнин мүәллифи Азәрбајчан дили вә әдәбијјатыны билмәдији үчүн шаирин «Бүлбүл» гошмасы һаггында тамамилә сәһв фикир сөјләјир. О, белә иддиа едир ки, куја Әмин ермәни әдә-

[1] Јетим Әминин әсил ады Мәһәммәд Әминдир. Атасы өлүр, анасы башга әрә кедир, буна көрә дә М. Әмин «Јетим» тәхәллүсүнү көтүрүр. О, «Јетим», «Әмин», «Јетим Әмин» имзалары илә һәм ләзки, һәм дә Азәрбајчан дилиндә јазыб-јаратмышдыр.

[2] Јетим Әмин. Ше'рләр (ләзкичә), Маһачгала, 1960, сәһ. 160 вә 183.